शोध-निर्देशक
प्रा. घनश्याम उपाध्याय क“डेल
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

वासुदेव भट्टराईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
पुन्नरोलाल गैरे
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६३

वासुदेव भट्टराईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
पुन्नरीलाल गैरे
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६३

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र **श्री पुन्नरीलाल गैरे**ले स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **वासुदेव भट्टराईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
१) प्रा.डा. दयाराम श्रेष्ठ (विभागीय प्रमुख)	....
२) .... (बाह्य परीक्षक)	....
३) प्रा. घनश्याम उपाध्याय कँडेल	....

मिति : २०६३/

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

प्रस्तुत **वासुदेव भट्टराईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र पुन्नरीलाल गैरेले स्नातकोत्तर तहको नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको हो । मेरो निर्देशनमा तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६३/...../.....

....

घनश्याम उपाध्याय कँडेल

प्राध्यापक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

काठमाडौँ ।

कृतज्ञाताज्ञापन

'वासुदेव भट्टराईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन' शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु प्राध्यापक श्री घनश्याम उपाध्याय कँडेलज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । आफ्नो कार्यव्यस्तताका बीच पनि यो शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा प्रेमपूर्वक निर्देशन तथा विविध ज्ञानवर्द्धक सल्लाह र सुझाव दिएर अविस्मरणीय सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरुप्रति म सदा ऋणी रहनेछु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. दयाराम श्रेष्ठज्यूप्रति म हार्दिक आभार एवं कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यस शोधपत्र लेखनमा मार्गनिर्देशन गरी सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरुहरु प्रा. मोहनराज शर्मा, प्रा. व्रतराज आचार्यलगायत नेपाली केन्द्रीय विभागका आदरणीय गुरुवर्गहरुप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

सामग्री संकलनका क्रममा सहयोग गर्नुहुने शोधनायकका पुत्रहरु केशवदेव, तारादेव, नन्ददेव, गुणदेव तथा नातिहरु किरण देव, श्रीरामदेव जयदेव र पनाति अमोददेव र उहाँहरुका परिवारप्रति म हृदयतः कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

मेरो अध्ययनको यो क्षणसम्म अविरल प्रेम प्रेरणा र अवसर प्रदान गर्नुहुने मेरा पुज्य स्व. पिता दधिराम गैरे र माता चन्द्रकला गैरेप्रति चिर ऋणी छु । यसका साथै मेरो अध्ययनमा विविध पक्षबाट सहयोग गर्ने मेरो जीवनसङ्गिनी राधा गैरे, दाजु इन्द्रमणि गैरे, भाइ मुक्ति अधिकारी र मित्र शिवराम ढुङ्गानालाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । यो शोधपत्रको टङ्कन छिटोछरितो र शुद्ध रुपमा गरी सहयोग गर्ने सहदेव महर्जनलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा, यो शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : ....

पुन्नरीलाल गैरे
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि. कीर्तिपुर
शैक्षिक सत्र २०५८-६०

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय **१-६**

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधप्रयोजन १

१.३ विषयप्रवेश १

१.४ समस्याकथन २

१.५ अध्ययनको उद्देश्य ३

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा ३

१.७ शोधकार्यको औचित्य ५

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन ५

१.९ सामग्री सङ्कलन र शोधविधि ६

१.९.१ सामग्री सङ्कलन विधि ६

१.९.२ अध्ययन तथा विश्लेषण विधि ६

१.१०. शोधपत्रको रूपरेखा ६

दोस्रो परिच्छेद : वासुदेव भट्टराईको जीवनी र व्यक्तित्व **७-३१**

२.१ वासुदेव भट्टराईको जीवनी ७

२.१.१ पृष्ठभूमि ७

२.१.२ जन्म जन्ममिति र जन्मस्थान ८

२.१.३ पुर्ख्यौली र पारिवारिक पृष्ठभूमि ८

२.१.४ बाल्यकाल १२

२.१.५ उपनयन १२

२.१.६ शिक्षा-दीक्षा १३

२.१.७ वैवाहिक सम्बन्ध १३

२.१.८ सन्तान १४

२.१.९ नेपाल प्रवेश १६

२.१.१० आर्थिक अवस्था १७

२.१.११ सामाजिक सेवा र कार्यक्षेत्र १८
२.१.१२ विचारधारा १९
२.१.१३ रुचि र स्वभाव २०
२.१.१४ भ्रमण २१
२.१.१५ पुरस्कार तथा सम्मान २१
२.१.१६ सिर्जनाका लागि प्रेरणा र प्रभाव २१
२.१.१७ सृजनाको आरम्भ र प्रकाशनको थालनी २२
२.१.१८ देहावसान २२
२.१.१९ वासुदेव भट्टराई स्मृति संस्था २३
२.२ वासुदेव भट्टराइको व्यक्तित्व २४
२.२.१ पृष्ठभूमि २४
२.२.२ बाहिरी व्यक्तित्व २५
२.२.३ आन्तरिक व्यक्तित्व २५
२.२.३.१ सामाजिक व्यक्तित्व २६
२.२.३.२ साहित्यिक व्यक्तित्व २७
२.२.३.३ शिक्षक व्यक्तित्व २७
२.२.३.४ अनुवादक व्यक्तित्व २८
२.२.३.५ स्वावलम्वी व्यक्तित्व २९
२.२.३.६ धार्मिक व्यक्तित्व ३०
२.२.३.७ विविध-व्यक्तित्व ३१

तेस्रो परिच्छेद : अनुवाद सिद्धान्त र नेपाली अनुवाद साहित्य परम्परा ३२-५८

३.१. अनुवाद सिद्धान्त ३२
३.१.१ परिचय ३२
३.१.२ 'अनुवाद' शब्दको शाब्दिक अर्थ ३३
३.१.३ अनुवादको व्यापक अर्थ ३३
३.१.४ अनुवादका प्रकारहरू ३४

३.२ नेपाली अनुवादसाहित्य परम्परा ३९
३.२.१ अन्य भाषाहरूबाट नेपालीमा भएका अनुवादहरूको संक्षिप्त परिचय ३९
३.२.२ नेपाली भाषाबाट अन्य भाषाहरूमा भएका अनुवादहरूको संक्षिप्त विवरण ५४

चौथो परिच्छेद : वासुदेव भट्टराईको कृतित्वको अध्ययन ५९-११०
४.१ वासुदेव भट्टराईको अनूदित रामायणको अध्ययन ५९
४.१.१ पृष्ठभूमि ५९
४.१.२ आदिकवि वाल्मीकि ६०
४.१.३ रामायणको रचनाकाल ६१
४.१.४ रामायणको संरचना पक्ष ६२
४.१.५ रामायण सातकाण्डको विषयवस्तु ६३
४.१.५.१ बालकाण्ड ६३
४.१.५.२ अयोध्याकाण्ड ६६
४.१.५.३ अरण्यकाण्ड ६९
४.१.५.४ किष्किन्धाकाण्ड ७२
४.१.५.५ सुन्दरकाण्ड ७४
४.१.५.६ युद्धकाण्ड ७६
४.१.५.७ उत्तरकाण्ड ७९
४.१.६ वासुदेव भट्टराईको रामायणमा देखिने अनुवादकला ८३
४.१.६.१ भाषिक पक्ष ८३
४.१.६.२ वाक्य संरचनागत पक्ष ८५
४.१.६.३ शैली ८६
४.१.६.४ अलङ्कारीक पक्ष ८६
४.१.७ तुलनात्मक अध्ययन ८७
४.२ श्रीमद्भावगत् अनुवादको अध्ययन ९१
४.२.१ पृष्ठभूमि ९१
४.२.२ संरचनापक्ष ९३

४.२.३ बाह्र स्कन्धको कथा सार वस्तु ९४
४.२.३.१ प्रथम स्कन्ध ९४
४.२.३.२ द्वितीयस्कन्ध ९५
४.२.३.३ तृतीय स्कन्ध ९६
४.२.३.४ चतुर्थस्कन्ध ९७
४.२.३.५ पञ्चम स्कन्ध ९८
४.२.३.६ षष्ठस्कन्ध ९९
४.२.३.७ सप्तमस्कन्ध १००
४.२.३.८ अष्टम स्कन्ध १०१
४.२.३.९ नवमस्कन्ध १०२
४.२.३.१० दशमस्कन्ध १०३
४.२.३.११ एकादशस्कन्ध १०५
४.२.३.१२ द्वादशस्कन्ध १०६
४.२.४ पं. वासुदेव भट्टराईको श्रीमद्भागवत्मा देखिने अनुवादकला १०६
४.२.५ तुलनात्मक अध्ययन १०७

पाँचौं परिच्छेद : उपसंहार १११-११४
सन्दर्भग्रन्थसूची ११५-११६